

SLOVOTVORNÝ ROZBOR A STAVBA SLOVA

Adéla Dufková, 457397

ZDROJ:

Všechny informace v prezentaci jsou převzaty z diplomové práce, viz citace.

HOLEČKOVÁ, Martina. *Slovotvorný rozbor a stavba slova v učivu českého jazyka na 1. stupni ZŠ: diplomová práce*. Brno: Masarykova univerzita, fakulta Pedagogická, Katedra českého jazyka a literatury, 2019. Vedoucí práce PaedDr. Květoslava Klímová, Ph.D.

SLOVOTVORNÝ ROZBOR

- cílem je ukázat, **jak jsou slova v češtině tvořena**, tzn. z kterého základového slova vznikla, v jakém významovém vztahu a jakým slovotvorným prostředkem
- dvojčlenná struktura: slovotvorný základ + slovotvorný prostředek
- odvozování, skládání a zkracování
- fundace = posuzování slova odvozeného ke slovu základovému

ROZBOR STAVBY SLOVA

= morfematický (rozlišujeme více prvků = morfémů)

- předpona, kořen, přípona, koncovka
- 1. období na 1. stupni – rozlišování slov příbuzných (vyjmenovaná slova)

RVP ZV

- Slovo tvorba a slovo tvorný rozbor – 2. stupeň

„ČJL-9-2-02: Žák rozlišuje a příklady v textu dokládá nejdůležitější způsoby obohacování slovní zásoby a zásady tvoření českých slov, rozpoznává přenesená pojmenování, zvláště ve frazémách.

Pro minimální úroveň bylo stanoveno celkem osm indikátorů:

- 1. žák vybere slova, která jsou slovo tvorně příbuzná*
- 2. žák k danému slovesu doplní slovesa odvozená*
- 3. žák napíše, jak se nazývá krajina*
- 4. žák rozliší i vytváří slova složená*
- 5. žák nahradí vyznačená slova přejatá českými ekvivalenty*
- 6. žák vybere z nabídky slovo přeneseného pojmenování*
- 7. žák prokáže znalost významu přeneseného pojmenování*
- 8. žák ovládá zásady tvoření slov⁸*

- Stavba slova – 1. stupeň, 2. vzdělávací období

ČJL-5-2-02 žák rozlišuje ve slově kořen, část příponovou, předponovou a koncovku.

Byly stanoveny čtyři indikátory

- 1. žák rozliší, v kterých případech se jedná o slova příbuzná a v kterých o tvary téhož slova*
- 2. žák rozliší, která slova jsou příbuzná se zadaným slovem a která ne*
- 3. žák určí kořen slova, část příponovou, předponovou*
- 4. žák uvede k danému slovu slova příbuzná.*

- ilustrativní úlohy pro tři úrovně (minimální, optimální a excelentní),

Pro splnění **minimální úrovně** jsou doporučovány tyto ilustrativní úlohy:

1. Roztříd' uvedená slova na dvě skupiny tak, aby v jedné byly pouze tvary slova *les* a ve druhé slova s tímto slovem příbuzná:

lesník, lesa, zalesnit, lesní, lesu, prales, lesem, polesí _____

slova příbuzná se slovem *les*: _____

tvary slova *les*: _____

2. *Český jazyk je náš jazyk národní.*

Které z následujících slov není příbuzné se slovem *český*?

- a) čeština
- b) Česko
- c) Čech
- d) česat

3. Proveď rozbor stavby slova *nevýslovně*:

část předponová: _____

kořen slova: _____

část příponová: _____

4. Které z následujících slov obsahuje předponovou i příponovou část?

- a) proslov
- b) ledový
- c) nestartovat
- d) lékařka

<https://digifolio.rvp.cz/artefact/file/download.php?file=67488&view=9832>

Optimální úroveň

1. Rozhodněte, která ze slov jsou příbuzná, a vypište je. Své rozhodnutí odůvodněte.

Ivanka psala úkol. Na čistý papír nadepsala téma, připsala osnovu a rozepsala se. Vypsala všechno, co věděla, a dávala pozor, aby nenapsala žádnou chybu. Jen na jednom místě vepsala chybějící slovo a přepsala s na z. Pak se podepsala. Zapsala si za uši, že si nesmí zapomenout opsat téma dalšího úkolu, aby ho mohla přes neděli sepsat. Ještě musí odepsat tetě na e-mail, který dnes dostala. A pak už konečně může jít ven.

2. Roztříděte slova do dvou skupin. Uvádějte co nejvíce znaků, kterými se skupiny vzájemně liší.

dones, mrazivý, mrazicí, přines, mrazivě, mraznička, zanes, odnes, mrazirna, mrazení, vynes, mrazivo, přenes

3. Porovnejte slova v jednotlivých řádcích a poté vyškrtněte ta, která na řádek nepatří. Své rozhodnutí odůvodněte.

a) malý, pramalý, pomalý, nemalý, malina, maloučko, maluje

b) stavba, tavba, stavitel, postavit, zastávka, zastavět

c) výšivka, výšina, ušít, sešít, přišitý, šindel, nášivka

d) astra, sestra, sestřin, sestřenice, sestrojít

4. Vytvořte větu (souvětí), do které zařadíte co nejvíce slov příbuzných. Výsledky práce vzájemně porovnejte a rozhodněte, která práce se vám líbila nejvíc. Své rozhodnutí odůvodněte.

Excelentní úroveň

1. Porovnejte uvedená přídavná jména a vyznačte kořen. Poté pod každé z nich doplňte slova příbuzná. Nakonec doplňte neúplné slovo v 1. řádku a zobecněte, na co musíme dávat pozor.

od slova <i>děl...</i>	od slova <i>děl...</i>	od slova <i>děl...</i>
dělaná	dělená	dělová

2. Srovnejte slova *vodník* a *podvodník* a uveďte, v čem se shodují a čím se naopak liší.

3. Rozdílný význam slov *podvodní* x *podvodný* prokažte použitím ve větě.

4. Podtrhněte v textu slova příbuzná a vypište z nich ta, která mají předponu i koncovku. Svůj názor dokažte.

*V zimě bývá silný mráz, fouká mrazivý vítr a místy se tvoří námraza. Často musíme při chůzi nebo jízdě autem dávat pozor na zmrazky.*¹³

ALTER

3. ročník (Ladislav Dvorský, Hana Staudková, il. Kateřina Lovis)

- dva díly pracovního sešitu + pravopisné pětiminutovky, psaní a mluvnická cvičení (2 díly)
- kapitola STAVBA SLOVA
- úvod – souvislý text *Samý učitel* s následujícími úkoly:
  - a) *vypište na tabuli několik slov, která jsou si blízká obsahem i podobou (ze zvýrazněných slov?)*
  - b) *vyznačte část, která je všem těmto slovům společná*
  - c) *červeně vyznačte příponovou část např. uč **itelské***
- předpona **modře**, přípona **červeně** a společná část **žlutě**
- definice: „*Společná část těchto slov se nazývá kořen. Slovům, která mají společný kořen a jsou si blízká i významem, říkáme slova příbuzná.*“

1. SAMÝ UČITEL

Mým spolužákem je Vojta Kubíček. Vojta pochází z **učitelské** rodiny. Jeho tatínek **učí** na vysoké škole, maminka je **učitelkou** na naší škole a dědeček je ředitelem **učňovské** školy. Vojta prohlašuje, že chce být také **učitelem**. Nemá to ve třídě lehké. Když si zapomene **učebnici** nebo nějakou **učební** pomůcku, paní **učitelka** mu hned řekne: „To by se budoucímu **učiteli** stát nemělo! Měl by ses **učit** být pořádnější.“

- Vypište z článku slova, která jsou si blízka obsahem i podobou.
- Vyznačte část, která je všem slovům společná.
- Červeně vyznačte část příponovou. (Např.: **učitel**ské)

2. Žlutě podtrhněte tu část slova, která je všem slovům v řadě společná. Část předponovou vyznačte modře, část příponovou vyznačte červeně.

a) **mluv**it – **pro**mluv, **ne**mluv, **o**mluv, **pro**mluv**it**,

b) let – výlet, letec, přelétá, výletník,

c) hrad – hradby, zahradník, ohradit, přehradit,

d) škola – školák, školní, poškolák, školka,

e) slyšet – uslyšet, poslyšte, neslyšet,

f) sklo – sklíčko, zasklít, sklenář,

g) list – listí, listnatý, listovat, listárna.

Společná část těchto slov se jmenuje kořen.

Slovům, která mají společný kořen a jsou si blízka i významem, říkáme slova příbuzná.

3. Kterými předponami a příponami jsou utvořena následující slova?

Ponocný, zápasník, předložka, bezmotorový, vývrtka, vykolejený, zapisovatel, podnájemník, nejjasnější.

- Kořen** slova podtrhněte žlutě, modře vyznačte část předponovou a červeně část příponovou.
- Utvořte dvojice slov nebo krátké věty.

4. ročník (Rudolf Čechura, Miroslava Horáčková, Hana Staudková, il. Drahomíra Dvořáková)

- pracovní sešit a pravopisné pětiminutovky
- kapitola STAVBA SLOVA (8 stran)
- začátek souvislý text „Nepolapitelný kocour“, kde je v určitých slovech vyznačen kořen a děti pozorují hláskové alternace (Zá**běh**lice, **běhu**, **běžci**, vy**běhl**, nedob**běh**ne, roz**běhl**, pře**bíhal**, **běžel**, pob**íhal**)
- skloňování, časování
- kořen **červeně**, předpona **modře**, přípona **zeleně**

tah
výtah
tahač
výtahová (šachta)

kořen (současně slovo)
předpona kořen
kořen přípona
předpona kořen přípona

výtah
(k) výtahu
(s) výtahem
(pro) výtahy

3. *Napište slova do tabulky:*

přebytek, nábytek, byt, bytost, bytná, nedobytný, nápis, zápis, výpisky, pisatel, dopis

předpona	kořen	příponová část

předpona	kořen	příponová část

- opakování a shrnutí učiva pomocí růžových rámečků

Zopakujte si:

- **Slova příbuzná** mají společný kořen. Předpony a přípony obměňují význam slova, např.: výtah, výtahová, tahač.
- **Tvary téhož slova** mají stejný význam. Koncovky mění pouze tvar slova, jeho význam se nemění, např.: (k) výtahu, (na) výtahu, výtahem.

- shrnutí celého učiva o stavbě slova – první vymezení pojmů
- následuje lekce o předponách a tvarově stejných předložkách
- přípony –ík, -iště, -íček, -ička

výletníci, letiště, podchodem, zahradami, rodiště, rodáka, obchodě, podhradím, hradu, vchod, ohradou, výlet, rodina, nachodili.

- je vymezena koncovka, ale nepracuje se s ní (pouze s částí příponovou)
- závěr je opakování, především cvičení obměňovací, vyhledávací, doplňovací

Zopakujte si:

Slovům, která mají společný kořen, říkáme slova příbuzná. Tvoří se předponami a příponami.

Část slova před kořenem, která mění význam slova, se jmenuje předpona.

Část slova za kořenem, která mění význam slova, se jmenuje přípona.

Pomocí předpon a přípon se tvoří slova.

Část předponová může být tvořena jednou nebo více předponami (vy/pro/dali).

Část příponová může být tvořena jednou příponou (ryb/ář), příponou a koncovkou (ryb/ář/em), více příponami a koncovkou (ryb/ář/sk/ý).

Poznámka: Rozlišování přípon v příponové části není předmětem výuky na prvním stupni ZŠ. Koncovky žáci vyznačují při skloňování (pádové koncovky) nebo časování (osobní koncovky) slov.

Samotný kořen může být slovem, např.: hrad, les, stav.

Význam slova se změní (zůstává však podobný), přidáme-li:

a) před kořen předponu, např.: pra/les;

b) za kořen příponu, např.: les/ník;

c) ke kořeni předponu i příponu, např.: zá/les/ák.

Jestliže slova skloňujeme nebo časujeme, mění se pomocí koncovek pouze jejich tvar, např.: město, města, městu, městem; lezu, lezeš, leze, lezeme.

Věcný význam slov se přitom nemění.

5. ročník (Miroslava Horáčková, Hana Staudková, Jana Štroblová, il. Daniela Benešková)

- dva díly pracovního sešitu, pravopisné pětiminutovky, Máme rádi češtinu a k tomu prac. sešit (https://www.google.com/search?q=m%C3%A1me+r%C3%A1di+%C4%8De%C5%A1tinu&sxsrf=ACYBGNQObPBDmQxIMUj26BOZW-RefMMMg:1571648574168&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiQheaX_6zIAhU74eAKHRZ7BRMQ_AUIEigB&biw=1366&bih=625)
- kapitola STAVBA SLOVA (11 stran)
- opět začátek souvislým textem „*Divizna*“ – barevně zvýrazněné kořeny, děti vyhledávají slova se stejným kořenem a slova, kdy kořen může být samotné slovo, nakonec předpony a přípony
- růžové ráme

podchod, kluk, klukovský, náhoda, med, zloba, pozlobit, výtahová, let, chodil, východ, výhodný, záhon, letec, poletí, zahradník³³

Úkol je rozdělen do čtyř kroků:

- a) Přečíst slova neodvozená, v nichž je kořen samostatným slovem;
- b) Přečíst tři slova, která mají kořen + příponovou část;
- c) Přečíst tři slova, která mají předponu + kořen;
- d) Přečíst tři slova, která mají předponu + kořen + příponovou část.

Zopakujte si:

Slovům, která mají společný kořen a jsou si blízká i významem, říkáme slova příbuzná, např.: výlet, letiště, výletní.

Část slova před kořenem se nazývá předponová část.

Část slova za kořenem se nazývá příponová část.

Pomocí předpon a přípon se tvoří slova.

Část předponová může být tvořena jednou nebo více předponami,

např.: pod/chod, ne/vyřešený.

Část příponová může být tvořena:

jednou příponou (truhl/ář), příponou a koncovkou (truhl/ář/em) nebo více příponami a koncovkou (truhů/ář/sk/ý).

V některých slovech je za kořenem slova připojena koncovka, např.: trn – trny.

Koncovka je část slova, která se v různých tvarech téhož slova mění.

Koncovky mohou být pádové a osobní:

• *koncovky pádové, např.: hrad/u, hrad/em, hrad/y, hrad/ů, hrad/ům, hrad/ech*

• *koncovky osobní, např.: stav/ím, stav/iš, stav/í, stav/íme, stav/íte*

Koncovka nemění význam slova, mění pouze tvar téhož slova.

Zkoumáme-li stavbu slova, rozlišujeme kořen, předponu a příponovou část.

Slovotvorný základ

- 2 strany

bylinářky, rostliny, byliny, rostlinky. Pod textem jsou uvedeny následující úkoly:

- *Přečtěte slova, v nichž je část slova vyznačena barevně. Pozorujte, jak tato slova vznikla. Např. slovo *bylinářka* bylo odvozeno ze základového slova *bylinář*; slovo *rostlinka* bylo odvozeno ze základového slova *rostlina*.*
- *Barevně je vyznačena ta část, která přešla ze slova základového do slova odvozeného. Tato část se nazývá slovotvorný základ.³⁷*

Přečtěte slova základová. Šipkou je naznačen slovotvorný vztah.³⁸

rostl → rostlina → rostlinka

Základovým slovem ke slovu *rostlina* **není** přičestí minulé činné *rostl*, ale zřejmě přídavné jméno *rostlý*, případně sloveso *růst*. Příklad je chybný a navíc nevhodně zvolený.

červ → červivý; léči(t) → léčivý

milova(t) → milovaný

Tabulka 1a Učivo o stavbě slova

Učebnice nakladatelství	3. ročník	4. ročník	5. ročník	Celkem
ALTER, s.r.o.	3	29	26	58
FRAUS, s.r.o.	28	24	10	62
Celkem	31	53	36	120

Tabulka 1b Učivo o slovotvorném rozboru

Učebnice nakladatelství	3. ročník	4. ročník	5. ročník	Celkem
ALTER, s.r.o.	0	0	8	8
FRAUS, s.r.o.	0	0	18	18
Celkem	0	0	26	26